

Болгарські переселенці першої половини XIX ст.: оптимізації життєдіяльності до нових умовах південної Бессарабії

О. І. Ганчев

*Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова
Alexander_Ganchev@yahoo.com*

Ключові слова: болгари переселенці, адаптація, новий простір, господарські традиції, діаспорна група, етнічна ситуація

У дослідженні розглядаються процеси адаптації болгарських переселенців та оптимізація життєдіяльності діаспорної групи до нових природно-кліматичних умов Південної Бессарабії, господарсько-економічних характеристик, етнічної ситуації тощо.

На підставі архівних документів та свідчень дослідників болгарської діаспори XIX ст. автор дійшов висновку, що в загальних рисах, під час переселення в Бессарабію на початку XIX ст. болгари становили диференційоване в соціальному й майновому планах населення.

Процес адаптації болгарських мігрантів до умов Південної Бессарабії мав тривалий і суперечливий характер. Утім, маючи давню і розвинуту культуру праці і володіючи належним майном на момент переселення, болгари доклали багато і першого, і другого для освоєння нового простору і реструктурування його відповідно власним соціальним та господарським традиціям. У першій половині XIX ст. болгари сформували в Південній Бессарабії стабільну діаспорну групу, що витримала складні випробування у пізніші періоди її історії.

Bulgarian back-settlers during the first half of XIX century: new living conditional optimization in South Bessarabia

O. Ganchev

Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunication

Key words: Bulgarian back-settlers, adaptation, new area, agricultural traditions, diaspora, ethnic situation.

In the research adaptation of Bulgarian back-settlers is discussed together with diaspora's optimization of life and new natural climate-related conditions in South Bessarabia, economic characteristics, ethnic situation etc.

On the basis of archival documents and researchers' evidence about Bulgarian diaspora in XIX century, the author made conclusions that, in general, during the resettlement in the beginning of XIX century the Bulgarians were a great differential part with regard to life and property. Mostly, they were provided with agricultural tools, in other words, they were ready to develop new natural and cultural zones.

The process of Bulgarian immigrants' adaptation as for circumstances in South Bessarabia was extended and controversial. Economic exploitation of the area defined as hard natural conditions (combination of fertile chernozem and mild continental climate) was jeopardized and its reasons caused return migration of back-settlers, also needed many labor inputs together with significant investment. In fact, having deep-rooted developing labor culture and necessary property for the time of settlement, the Bulgarians used both to land new area and restructured it according to own social and agricultural traditions. After creating own security fund in zones of risky farming and pastoralism, the Bulgarians of South Bessarabia needed definitely less subsidies from the government than the Nogaians, who were taken from Budzhak to the Northern Azov region and needed a substantial budget. Consequently, during the first half of the XIX century the Bulgarians formed a stable diaspora in South Bessarabia, which withstood difficult challenges in later period of the history.

Упродовж перших кількох десятиліть переселенці переживали складний період адаптації до умов Бессарабії. Під адаптацією [1, с.3-16; 2, с.55-65; 3, с. 44-76; 4] ми розуміємо процес прилаштування мігрантів до нового державно-адміністративного, географічного, господарсько-економічного й етнічного середовища. Звісно, адаптація проходила в конкретних часових та просторових рамках, під дією суспільних, економічних, політичних та інших чинників, що позначалися на соціальній структурі переселенських спільнот [3, с.55], видозмінили господарські та інші побутові навички переселенців і спонукали їх до набуття нового соціального досвіду.

Адаптація передбачає оптимізацію суспільного життя [2, с.59], що оприявнюється в змінах у матеріальній та духовній культурах, традиційному способі життя і психології [1, с.5]. Адаптація є процесом, що перебуває в постійному русі, а тому й критерії його оцінювання мають враховувати конкретно-історичну ситуацію.

Природно-кліматичні умови регіону. Природно-кліматичні характеристики Південної Бессарабії, до яких прилаштовувалися болгарські переселенці, відрізнялися від характеристик Болгарії, з її гірським ландшафтом й кліматом, що тяжіло до середземноморського.

Ландшафт Південної Бессарабії становив горбисту степову зону, з великою кількістю котловин [4, с.3]. Клімат був близький до континентального: на початку ХХ ст. тут фіксувалися перепади температури від +40 влітку до -20 взимку [5, с.50]. Опадів було мало, вони ледь досягали 400–450 мм на рік [6, с.15], що визначало посушливий характер території і пов'язані з цим ризики для сільського господарства.

Ґрунти на північно-західному узбережжі Чорного моря наприкінці ХІХ ст. характеризували як глинисто-вапнякові з незначною домішкою чорнозему. “Земля тут радше бурого, ніж чорного кольору; підґрунт у неї – червонуватий або жовтуватий досить щільний суглинок з помітними гулями або вкрапленнями вапна. Хоча навесні рослинність тут з’являється рано, але вона рідка, низька і з настанням спеки, навіть весняної, так швидко вигорає, що навіть худоба не знаходить для себе навіть бідного підніжного корму... Травна рослинність тут марніє ... миттєво і здебільшого до 15 травня вигорає цілком, лишаячи по собі попелясто-жовтий або світло-коричневий щетинистий покрив. Рідкісні ті роки, коли травостій зі збереженням певної свіжості простоїть до 1 червня... Траплялися й роки, коли мешканці цього краю серед літа годували худобу сіном та соломкою, що

їх запасали на зиму”, – писав А. Гроссул-Толстой [Цит. за: 7, с.375-376].

У цілому, цей простір був малосприятливий для господарської діяльності людини: східні та північно-східні вітри, літня спека, брак вологи часто призводили до поганих врожаїв [8, с.6]. Утім, мірою наближення до молдавських Кодр, чорноземи ставали більш масними, вміст гумусу в них збільшувався від 2 % (у приморській смузі) до 7–10 % (район м. Бендери). Окремі райони, в яких селилися болгари, мали особливий мікроклімат, помірніший за деякі райони Буджака, що визначалося більшою або меншою наявністю водоймищ. Частина колоній була заснована на берегах озер басейну р. Дунай¹, інша – біля невеликих річок², хоча деякі містилися на майже безводному просторі³. Щодо природних ресурсів вирізнявся район с. Девлет-Агач, де були значні поклади каменю-ракушняка. Мешканці сіл Главан, Задунайвка, Купаран, Дюльмен, Іванівка, Бургуджи, Ісерлія та ін., розташованих поблизу, також мали можливість брати каміння звідти і використовувати його в будівництві.

Отже, природні умови Бессарабії, в яких опинилися болгари-колоністи, значно відрізнялися від природних умов у районах їхнього проживання в Болгарії. Відтак, переселенцям довелося упродовж значного проміжку часу докладати чималих зусиль для адаптації до нового природно-географічного середовища. Так само і держава, яка заохочувала їх до міграції на підвладні їй території, мусила брати на себе значні функції страхового фонду.

Соціально-економічна характеристика болгарських переселенців. Про соціальний склад болгар-переселенців один сучасник писав, що вони люди “однаково бідні й однаково безхатні” [9, с.324]. Однак архівні джерела дають підстави для протилежних висновків. Переселенці, що прибували до Буджаку, мали різне майнове й соціальне становище [10, с.207]. До двох третин з них становили звичайні землероби, середній клас, який зазнає певних господарських втрат під час еміграції [11, с.173]. Частина переселенців становили різноманітні ремісники, які по прибутті в Бессарабію в більшості зайнялися землеробством. Близько 5 % склали торговці [11, с.174], втім вони воліли селитися переважно в містах і

1 Такими були: Картал, Барта, Сатуноу, Імпучита, Курчи, Балбока, Чешма-Варуїта, Бабелі, Болград, Шикирли-Китай, Карагач та ін.

2 Як-от: Табак, Болгарійка, Кайраклія, Ташбунар, Старо-Троян, Дельжилер, Гасанбатир, Голиця та ін.

3 Зокрема: Кубей, Пандаклія, Ново-Троян, Єнікьой, Новокарагач.

швидко в них асимілювалися. Та в цілому ж, на відміну від румун і молдован, болгари не мали своєї спадкової аристократії, що могла б у новому краї претендувати на дворянський статус та землеволодіння, а становили селянську масу, хоч і не однорідну стосовно майна [12, с.165].

Стосовно майнової диференціації болгар-колоністів І. І. Мещерюк зауважив, що кожна сім'я, що прибувала до Бессарабії, брала з собою стільки рухомого майна, скільки його можна було вивезти однією гарбою. Хоча в дійсності заможні господарі привозили значно більше майна. Прикметний той факт, що переселенці-середняки приводили з собою багато великої рогатої худоби та овець, володіння якими на початку XIX ст. становило своєрідний еквівалент заможності. Кількість і якість худоби визначала спроможність господаря до обробітку цілинних земель Буджака, які потребували застосування значної тяглової сили. Заможні болгари в той час переганяли в Бессарабію великі гурти овець, великої рогатої худоби і табуни коней [11, с.175, 177]. Більшість болгар-переселенців володіла достатньою кількістю тяглових тварин і сільськогосподарських знарядь. Деякі мігранти привозили з собою й зерно, потрібне для прогодування сім'ї та першої сівби [11, с.36]. Та все ж, певна частина болгар переселялася без фінансового бюджету, з мінімумом майна, тоді як заможні сім'ї володіли великими сумами грошей і кількістю товарів, призначених для продажу в Бессарабії [11, с.175].

Російський уряд витрачав на облаштування болгарських переселенців значно менше, ніж вихідців з Німеччини. До 1810 р. на оселення однієї німецької сім'ї виділяли 1 100 руб., болгарської – 440 руб. Однак 10 лютого 1810 р. імператорський указ скасував ці виплати і постановив, щоб іноземні колоністи оселялися власним коштом. Основним допоміжним засобом для них мали стати податкові пільги [13, с.92-93]. Тож здебільшого, болгари покладалися на власні сили та матеріальні ресурси під час переселення.

В загальних рисах, під час переселення в Бессарабію на початку XIX ст. болгари становили диференційоване в соціальному й майновому планах населення. У більшості ж, вони були забезпечені сільськогосподарськими знаряддями і тягловою силою, тобто були готовими до освоєння нових природних і культурних просторів.

Етнічна ситуація в Південній Бессарабії. В малозалюднених причорноморських степах, тривалий час не охоплюваних систематичним адміністративним контролем, зосередилася велика кількість селян, котрі полишали центральні райо-

ни України та Росії, де вкорінювалося кріпацтво і збільшувався феодальний визиск.

Значною лишалася представленість у регіоні різноманітних козацьких формувань, які після ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. зазнали суттєвої видозміни. Частина запорожців перейшла до турецького підданства, зосередилася в підосманських володіннях у Північно-Західному Причорномор'ї (Очаківський степ і Буджак). Згідно з Айналі-Кавказською конвенцією 1779 р. турецький уряд перевів козаків-утікачів до дельти Дунаю, де дозволив їм заснувати Задунайську Січ, що проіснувала до 1828 р. З іншої частини запорожців, що лишилася у російському підданстві, під час російсько-турецької війни 1787–1791 р. сформували Чорноморське козацьке військо, якому надали в тимчасове володіння степове межиріччя Дністра та Південного Бугу, з центром у Слободзеї, а в 1792 р. його переселили на правобережжя р. Кубань [14, с.303-382].

Заселення Буджака українцями почалося ще в 30-ті рр. XVIII ст., втім воно тоді мало стихійний і поодинокий характер. Переселенський рух українців набув рис масовості в 70–80-ті роки того ж століття [15, с.327-328]. На початок XIX ст. значна кількість українців Поділля, Волині й Галичини мігрувала до Бессарабії [16, с.23].

Соціальні конфлікти в Російській імперії на початку XVIII ст. мали наслідком масову міграцію російських старообрядців-некрасівцев [17, с.17-44; 18, с.93-104] до Південної Бессарабії. В 40–80-ті рр. XVIII ст. вони заснували низку поселень в Подунав'ї [19, с.379]. Хоча окремі осередки старообрядництва в цьому регіоні фіксуються ще наприкінці XVII ст. [20, с.149-150], а на початку XVIII ст. тут концентруються інші групи, що вийшли з Росії [19, с.377]. Заселення старообрядцями Південної Бессарабії тривало і на зламі XVIII–XIX рр., утім отримало особливо масовий характер після приєднання регіону до Російської імперії в 1812 р. [20, с.150] Ця російська етноконфесійна група створила анклав поселень у дельті Дунаю – у м. Вилкове і довкруг нього з'явилася низка дисперсно розташованих сіл. Їхнім мешканцям було притаманне суворе дотримання ендогамії і максимальне обмеження контактів з іноетнічним середовищем.

15 лютого 1824 р. російський уряд ухвалив проект, запропонований намісником Бессарабської області графом М. С. Воронцовим, який передбачав переселення з центральних районів Росії до Буджака 20 тис. державних селян [16, с.39]. Вони заснували низку поселень, замешканих здебільшого росіянами.

За станом на 1807 р., на півдні Бессарабії проживали невеликі групи болгар, українців, росіян і незначна кількість молдавського автохтонного населення. В містах також були грецькі, вірменські та єврейські общини [16, с.24]. На той час українці та росіяни в Буджаку склали близько 20 тис. осіб [15, с.327], тобто значні за чисельністю групи. З 1809 р. починається інтенсивне заселення регіону молдавським, болгарським, сербським, грецьким, українським і російським населенням. У проміжок 1809–1811 рр. населення краю збільшилося на 2 400 осіб. У 1814–1817 рр. відбувається переселення німців до Буджака. Вони заснували 13 колоній, що нараховували 1 541 сім'ю або 8288 осіб [16, с.37].

Підсумовуючи, зауважимо: у трьох південних повітах (Аккерманському, Ізмаїльському і Бендерському), в яких зосередилися майже всі болгарські колонії Бессарабії, в 1818 р. національний склад був таким: молдавани – 36,98 %, болгари – 21,46 %, українці – 17,93 %, німці – 9,2 % і росіяни – 8,94 % [16, с.36]. У 1828–1835 рр. це співвідношення змінилося завдяки новим переселенням болгар; вони стають переважаючим населенням Ізмаїльського повіту.

У болгарських колоніях був так чи інакше присутній певний іноетнічний домішок. Це пояснюється тим, що, по-перше, вони створювалися на основі вже існуючих поселень. По-друге, разом з болгарами переселялися й представники інших народів, як-от серби, греки, цигани та ін. По-третє, у прикордонному краї, яким була Бессарабія, міграційні процеси перебували у постійному русі, то ж і інфільтрація вихідців з різних країн до болгарських поселень була значною. Як зауважила О. І. Дружиніна, в одному й тому ж селі могли жити українці, молдавани, росіяни, гагаузи, серби, албанці, німці, французи, угорці, турки та ін.; деякі мешканці називали серед своїх предків представників різних етносів [21, с.108]. Однак, поруч з тим, інтенсивно відбувалися й процеси асиміляції. Тож представники певної етної групи, опинившись у селі, де ця етнічна група не мала свого компактного осередку, з часом могли долучитися до середовища іншої етної групи (шлюб, приїми, інше), представники якої селилися компактно та чисельно переважали інших поселенців; зрештою – перейняли її мову, культуру, побут, ідентичність. Відтак, колонії, мешканців яких російська адміністрація спершу фіксувала як “задунайських переселенців”, з часом отримали назву болгарських [21, с.110–111]. Хоча серед них слід розрізняти моноетнічні, біетнічні та поліетнічні, де процеси конвергенції та дивергенції проходили в специфічний спосіб.

Згідно зі статистичними даними за 1821 р., в болгарських селах Новоросійського генерал-губернаторства представники інших етнічних груп склали 30,43 %, а 1846 р. – вже 17,12 % [Співвідношення відсотків вираховане за 22, с.35, 100]. Співвідношення змінюється у зв'язку зі значною інфільтрацією нових болгарських мігрантів до вже існуючих колоній, демографічним приростом “старого” населення, а також асиміляційними процесами.

На загал, етнічна ситуація в Південній Бессарабії відзначалася різноманітністю. Етнічні групи сформували анклавно-кущову систему розселення, елементи якої взаємодіяли на двох соціально-територіальних рівнях: на рівні сільської общини в межах поселень і на рівні регіону. Причому майже кожна з цих груп мала свій сегмент у тамтешніх містах, який формував етноконфесійні об'єднання та, інколи, стани. За висновком А. Кіссе та О. Прігаріна, така система взаємодії стала “важливою передумовою для етнічної мобілізації у подальшому. В контексті таких параметрів проходила внутрішньоетнічна консолідація спільнот, створення регіональних варіантів культур” [23, с.25]. Причому сегментарність кущових анклавів поєднувалася з їх відкритістю до зовнішнього світу, кооперацією з іншими такими групами. Звідси виникла їхня економічна спеціалізація: в німців – ремесла, українців – хліборобство, росіян-старообрядців – риболовство, болгар – городництво, молдаван – просапні сільгоспкультури) [23, с.25]. Отже, багаточасовий етносоціальний простір Буджака складався з великих діаспорних та інших етнічних груп. Однією з найбільших серед них були бессарабські болгари, зберігали та розвивали свою етнокультуру, успішно прилаштовуючись до нових умов.

Організація сільського простору бессарабських болгар. Ландшафтні особливості Південної Бессарабії та адміністративні практики Російської імперії, проваджені у цьому регіоні, позначилися на планувальній структурі болгарських колоній. Якщо на батьківщині болгар переважало кущове або, в горах, розкидано-кущове планування [24, с.106], то система землевідведення, чітко регламентована російськими бюрократичними механізмами, з самого початку передбачала вуличне або вулично-квартальне планування й розташування будинків за прямою лінією [25, с. 156– 163, 165, 213].

Багато болгарських сіл були засновані в місцях, де раніше вже існували оселища, в більшості запусіті після міграції ногайців. Однак болгарам часто доводилося засновувати колонії на необхідному

просторі. Хоча і в першому, і в другому випадках вони здебільшого починали своє облаштування з копання землянки. Навіть у середині XIX ст. деякі сім'ї мешкали в житлах такого типу [22, с.56-92].

Мірою поступового облаштування і зростання добробуту, поселенці почали будувати наземні житла з підручного матеріалу, прилаштовуючи його до своїх традицій домобудівництва. Болгарські будинки, на відміну від замкнених від зовнішнього світу жител греків і вірмен, були відкритими до зовнішнього середовища [25, с.199]. В селах, поблизу яких містилися поклади каменю (переважно ракушняка), споруджували кам'яні будинки. В інших хати будували з дерева і хмизу, обмазуючи зроблений з них каркас глиною (турлучний будинок), або складали з сирцевої цегли, виготовленої з глини, тирси та соломи (саманний будинок). За повідомленням А. О. Скальковського, в 1846 р. у болгарських колоніях нараховували 15 будинків з опаленої цегли, 5 272 з каменю і сирцевої цегли і 4 807 турлучних хат [25, с.105]. Дахи болгарських будинків покривалися очеретом, що досхочу ріс на берегах тамтешніх річок та озер. Тобто в домобудівництві використовували місцевий підручний матеріал і лише в край рідкісних випадках – спеціальні матеріали. Ділова деревина і опалена цегла в південноукраїнських степах першої половини XIX ст. були в дефіциті.

Ділянка, на якій розташовувався будинок, як і простір довкола нього, називалися *план*. Зазвичай він складався з трьох частин: двір з будинком, господарська територія й город. Їх розділяли різного типу парканами: між сусідськими домоволодіннями зазвичай ставили плетінь, зроблений з хмизу або очерету; між частинами плану інколи ще робили дерев'яні паркани з різноманітними дверцятами; такими ж огорожували й двір; паркан з боку вулиці ставили з очерету, сплетеного хмизу чи дерева. В місцевостях, де каміння було в надлишку, викладали кам'яний тин.

Як додатковий приклад адаптації до оточуючого середовища можуть бути наведені традиції, пов'язані з опаленням житла. В степовій зоні, де не завжди була можливість заготовляти дрова, в якості пального застосовували соломку або висушений кізяк (тезек). Утім, скажімо, в Криму болгарши використовують здебільшого дрова, де їх не бракує [25, с.83]. Вироби з дерева і каменю, необхідні в сільському господарстві, виготовляли в спеціальних майстернях. Їх продавали на базарах у великих населених пунктах, наприклад у м. Болград.

Одразу по заснуванню певного села починали споруджувати церкву. Часто за церкву правили звичайні будинки, які лише з часом іззовні набу-

вали вигляду культової споруди. П. Н. Батюшков опублікував зображення болгарської церкви в с. Новокарагач [26, сн.10], яке створює певне уявлення про храмове будівництво болгарських переселенців. А. О. Скальковський зазначив, що на 1846 р. в 92 болгарських колоніях діяв 91 храм, з яких 35 були кам'яними, а решта – турлучні [22, с.103]. Такими ж, вочевидь, були в болгарських селах і громадські та адміністративні будинки, школи й хати для духовенства.

В більшості болгарських колоній одразу по заселенню робили криниці, розчищаючи й обкладаючи камінням природні джерела. Широко практикувалося й копання колодязів для отримання води з глибших шарів ґрунту. Однак часто траплялося, що вода в них була непридатна для пиття через високий вміст солі. В деяких болгарських селах Південної Бессарабії й досі використовують воду лише з певних колодязів або привозять її з джерел, розташованих на сільських угіддях. Колодязі копалися колективом сусідів або робилися коштом когось із заможних селян; їх одразу обкладали камінням та чинили інші облаштування.

Часто проблему з нестачею води болгарши вирішували шляхом спорудження гребель на річках, завдяки чому в них піднімався рівень води і це дозволяло користуватися водними ресурсами більш інтенсивно. Для зрошення городів застосовували воду з викопаних поруч колодязів або копаней. Воду підіймали за допомогою спеціальних механізмів, що приводилися в рух тягловою силою. Для більш зручного пересування, в межах села та на сільських угіддях будували мости з дерева або каменю.

Болгарське населення намагалося частково змінити й оточуюче середовище. Як зауважив А. О. Скальковський, болгарши, заселивши порожні степи та оселища, перетворюють їх на квітучі й гарні землеробські садиби [22, с.1]. Причому це було помітним ще на ранньому етапі колонізації. Так, у 1803 р. новоросійський генерал-губернатор Е. О. де Рішельє, відвідавши одне з болгарських поселень, за його словами "[был] прельщен зрелищем устройства и чистоты хотя несколько тесных, но со всевозможным удобством расположенных 50 домов" [Цит. за: 21, с.194]. Брак лісу в Буджаку викликав у них бажання створити його штучно. Так, згодом по заселенню с. Каракурт, його мешканці насадили лісопосадку на кошти одного заможного односельчанина [22, с.65]. Посвідченням структурування природного середовища відповідно власним соціально-господарським засадам може служити виникнення традиції, пов'язаної з розподілом берегової лінії

озер. Кожний господар, котрий володів землею в береговій смузі, використовував і частину берега, поширюючи на нього право володіння, хоч і без можливості куплі-продажу⁴.

Господарсько-економічна адаптація. Господарська діяльність болгарських переселенців у нових місцях проживання перебувала у прямому взаємозв'язку з економіко-географічним середовищем. Чорноземні ґрунти сприяли розвитку інтенсивного землеробства. В той же час, котловинний ландшафт передбачав наявність значних пасовищних площ, що становили хорошу основу для розвитку тваринництва.

Як уже зазначено, під час переселення болгар привели з собою значну кількість великої та дрібної худоби, кількість якої в Південній Бессарабії упродовж першої половини XIX ст. суттєво зросла. Разом з тим, зростала і якість тваринництва, завдяки покращенню порід, стимульованому як потребами самих виробників, так і зростанням торгівлі продуктами скотарства [10, с.80]. В Буджаку скотарство набуло рис інтенсивного товарного виробництва, котре сприяло розвитку капіталістичних відносин у регіоні.

Розвиток вівчарства в регіоні окреслює дві тенденції: з одного боку, збільшується загальна кількість поголів'я, з іншого – середні показники вказують на нестабільність у його розвитку. Це пов'язане, передусім, з неврожайми через посухи або епізоотіями, що призводили до значного зменшення поголів'я [10, с.80-96].

Розвиток сільського господарства в першій половині XIX ст. був неможливий без значного застосування тяглової сили тварин. Кожна сім'я володіла певною кількістю коней і волів, інколи віслуків. До середини XIX ст. добре простежується взаємозв'язок між землеробством і скотарством, адже кожна сім'я, в більшості, утримувала рівно стільки худоби, скільки було необхідно для роботи із землеробськими знаряддями.

Паралельно з тваринництвом у Південній Бессарабії інтенсивно розвивалося й виробництво зерна. Прямим посвідченням того є збільшення кількості сільськогосподарських знарядь у колоніях, пов'язане з освоєнням нових площ землі, відведених під зернові культури. Це, в свою чергу, вплинуло на необхідність збільшення кількості сільськогосподарського реманенту і транспортних засобів.

⁴ Це зафіксовано нами під час польових досліджень. Інформатори: мешканці с. Чешма-Варуїта Будуров Харлампій Васильович, 1917 р. н., болгарин, Волканова Анна Іванівна, 1920 р. н., болгарка; мешканці с. Імпущита: Милев Іван Дмитрович, 1920 р. н., болгарин, Ганчев Петро Іванович, 1924 р. н., болгарин.

Розвиток товарно-грошових відносин у першій половині XIX ст. спричинив поглиблення майнового розшарування населення болгарських колоній Південної Бессарабії. З'явилися власники значної кількості худоби та великих земельних площ. Успішні торговельні операції дозволили певним представникам болгарської діаспори високо піднятися в майновій ієрархії колоністів. Акумуляція великих капіталів, в свою чергу, дала їм можливість скуповувати ще більше землі й виробляти зерно на продаж.

Бессарабські болгари значну увагу приділяли таким важливим галузям сільського господарства як виноградарство, огородництво й садівництво. Та в цілому, у першій половині XIX ст. виноградарство і виробництво вина в болгар був не досить розвинутий та спрямований, передусім, на задоволення власних потреб. Розвиток товарного виробництва просувався повільно, внаслідок того, що серед них не було кваліфікованих спеціалістів, які могли б виробити вино на продаж, тому в цей період воно ще не досягає стану спеціалізованого товарного виробництва [10, с.151]. Адже вино, вироблене в домашніх умовах, не можна було транспортувати на великі відстані через те, що воно швидко псувалося.

Однак завдяки тому, що Південна Бессарабія перебувала на перехресті різноманітних культурних та технологічних впливів, болгарське населення мало можливість з часом модернізувати свої виноградарські та винарські галузі, зокрема завдяки прикладу швейцарців, які осіли в колонії Шабо і почали виробляти високоякісні "шабські вина" [21, с.369]. Наприкінці XIX ст., болгари разом з молдавським населенням регіону стали основними виробниками вина на продаж – як за вимогами внутрішнього, так загальноросійського ринку [6, с.185-188], що давало їм чималий прибуток [10, с.126].

Огородництво в болгарських колоніях першої половини XIX ст. все ще займало другорядне місце і було орієнтоване на споживання всередині домогосподарств. Однак і ним займалися досить активно. Як зауважив І. І. Мещерюк, слабкий розвиток внутрішнього ринку в регіоні не стимулював збільшення товарності городини [10, с.166], так само як і продуктів винарства. Втім, з часом вирощування городини перетворилося на своєрідну спеціалізацію бессарабських болгар.

У такому ж стані початково перебувало й садівництво. Переселенці не мали потреби розширювати сади й поновлювати плодові дерева кращими сортами, зокрема й через те, що були відсутні ефективні засоби боротьби з шкідниками.

В Південній Бессарабії на той час ще не склався ринок для реалізації продуктів садівництва, так само як і не існувало засобів для транспортування їх на великі відстані [10, с.166].

Однак не можна не помітити й позитивних тенденцій у садівництві болгар, зокрема пов'язаних з культивуванням тутових дерев, потрібних для виробництва шовку. Розвиткові цього напрямку місцева російська адміністрація надавала особливе сприяння. Причому серед болгарських переселенців були й знавці шовківництва, які прислужилися його поширенню на новозаселених землях. Однак до виробництва шовку, в більшості, залучалися ті групи болгар, що проживали в Криму та на лівому березі Дністра (с. Паркани) [21, с.232, 253].

У середині XIX ст. початкова адаптація болгар-переселенців до умов Південної Бессарабії входить до завершальної фази. На 50-ті рр. інтенсивність адаптивних процесів вичерпує себе. Адже:

а) На середину XIX ст. в загальних рисах закінчилася адаптація болгар до географічних умов Південної Бессарабії. Села прилаштувалися до ландшафтних та природно-кліматичних особливостей регіону. Скрізь побудовані мости, греблі, облаштовані водні джерела, викопані колодязі або в інший спосіб організовано водопостачання. Використовуються складні механізми меліорації. Розподілені прибережні угіддя, де колоністи беруть собі значну частину будівельних матеріалів. Здійснюється добування і широке застосування каменю-ракушняка.

б) Болгари вже мали добре освоєний простір села і його організовану структуру. Всі села мають квартальне або вулично-квартальне планування. В колоніях побудовані церкви, будинки для священників і адміністрації. Кожна сім'я володіє будинком і присадибною ділянкою. Оптимізована експлуатація сільських земельних угідь. Використання орної землі має перерозподільний характер. Частина землі, придатна для обробки, виділяється під городи. Вся інша земля, непридатна для оранки, використовується під пасовище.

в) Настає певна стабільність в організації господарчої діяльності. На середину XIX ст. цілинні землі вже розорані і їх обробка не потребує на великі зусилля. Всі домогосподарства забезпечені сільськогосподарським реманентом, тягловою силою й транспортними засобами. Необхідна реміснича продукція або виробляється в колоніях, або продається на ринках в більш великих селах чи містах. Розвиток товарно-грошових відносин визначає соціальну ієрархію в колоніст-

ській спільноті, для якої спадкові стани не були характерні. При цьому, кожний прошарок у той чи інший спосіб включений у капіталістичні відносини. З'являються великі господарства, цілком орієнтовані на товарне виробництво.

г) Сформована, в загальних рисах, етнічна картина Південної Бессарабії. При цьому, оприявилася кілька основних тенденцій. В результаті переселення і більш пізніх міграційних процесів, у болгарських колоніях виникають невеликі іноетнічні спільноти (гагаузи, греки, молдавани, росіяни, українці, цигани та ін.). Вони поступово асимілюються болгарською більшістю і втрачають свою етнічну самосвідомість. Те саме відбувається з невеликими групами болгар, які оселилися в іноетнічних селах. Таким чином, у моноетнічних колоніях утворюються відносно гомогенні спільноти.

Взаємини в бі- і поліетнічних селах відзначаються більш складною структурою взаємозв'язку етнічних елементів. Щоденне спілкування, господарська діяльність і товарно-грошові відносини обумовлюють необхідність міжетнічних контактів. Однак, у цій ситуації, консерватизм болгарина знайшов свій вираз у збереженні ендогамії в царині сімейно-шлюбних відносин.

У результаті початкової адаптації до умов Південної Бессарабії, болгарська діаспора набуває певні, притаманні тільки для неї, етнічні риси. Переселення болгар та міграційні процеси першої половини XIX ст. спричинили значне змішання локальних варіантів болгарської культури, що згодом призвело до остаточного нівелювання діалектних відмінностей в окремих колоніях і постання акумульованого варіанту етнічних традицій.

Отже, процес адаптації болгарських мігрантів до умов Південної Бессарабії мав тривалий і суперечливий характер. Господарське освоєння краю, що відзначався складними природними умовами (поєднання родючих чорноземів з посушливим континентальним кліматом), наражалося на чисельні ризики, що інколи спричиняли рееміграцію поселенців, і потребувало великих трудових затрат та значних капіталовкладень. Утім, маючи давню і розвинуту культуру праці і володіючи належним майном на момент переселення, болгари доклали багато і першого, і другого для освоєння нового простору і переструктурування його відповідно власним соціальним та господарським традиціям. Створивши власний страховий фонд у зоні ризикованого землеробства та скотарства, болгари Південної Бессарабії потребували значно менших дотацій від держави, аніж ногайці, яких російський уряд вивів з

Буджака до Північного Приазов'я і, спонукаючи їх до землеробства, мусив вдаватися до чималих асигнувань [27, с.83-90]. Тож у першій полови-

ні XIX ст. болгари сформували в Південній Бессарабії стабільну діаспорну групу, що витримала складні випробування у пізніші періоди її історії.

Джерела та література

1. Козлов В. И. Основные проблемы этнической экологии // Советская этнография. – 1983. – № 1. – С. 3–16.
2. Салинс М. Д. Култура и околна среда: изследване по културна екология // Културна екология. – София, 1997 – С. 55-65.
3. Комарова О. Д. Демографические аспекты этнической экологии // Этническая экология: теория и практика. – М., 1991. С. 44-76.
4. Потоцкий С. Историко-географический очерк Бессарабской губернии. – Ялта, 1902. – С. 462.
5. Россия. Полное географическое описание нашего отечества : Настольная и дорожная книга для русских людей : [В 19-ти т.] / Т. 14 : Новороссия и Крым : [Бессарабская, Херсонская, Таврическая и Екатеринославская губ., Обл. Войска Донского, Ставропольская губ.] – 1910. – С. 983
6. Берг Л. С. Бессарабия. Страна-люди-хозяйство. – Петроград: ОГНИ, 1918. – С. 253.
7. Докучаев В. В. Русский чернозем. Приложение: Схематическая карта черноземной полосы европейской России. – М.; Л., 1936. – С. 551.
8. Державин Н.С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) – София: Мартилен, 1914. – С. 260
9. Клаус А. Наши колонии : Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Вып. 1. – СПб. : Тип. В. В. Нусвальта, 1869. – С. 456
10. Мещеряк И. И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808-1856). Под ред. Ю. М. Тарасова. Кишинев: Редакционно-издательский отдел АН МССР, 1970. – С. 341
11. Мещеряк И. И. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828–1834. – Кишинев, 1965. – С. 208.
12. Кушко А., Таки В. (при участии Грома О.). Бессарабия в составе Российской империи (1812–1917). – М., 2012. – 400 с.
13. Белова Е. В. Миграционная политика на Юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию (1751–1871). – М., 2004. – 230 с.
14. Історія українського козацтва. Нариси у 2 тт. – Т. 2. – К., 2007. – С. 724.
15. Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII - начале XIX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Материалы симпозиума. 1964. – Кишинев, 1966. – С. 325 -331
16. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья. – Кишинев, 1974. – С. 157.
17. Анастасова Е. Старообрядците в България. – София, 1998. – С. 170.
18. Пригарин О. А. “Некрасівці”: до змісту поняття // Записки исторического факультета. – Одесса, 2001. – Вып. 12. – С. 93–104.
19. Пригарин А. А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830–1835 // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. – Вып. 3. – Бухарест, 2001. – С. 376-404.
20. Донцов П., Еремеев П., Пепеляев В. Старообрядцы прудо-днестровского междуречья: истоки, исторические корни, современность // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. – Вып. 3. – Бухарест, 2001. – С. 147–152.
21. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. – М., 1970. – 381 с.
22. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса, 1848 – С. 156.
23. Киссе А. И., Пригарин А. А. Буджак как историко-этнографический регион Европы // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. – Одесса: PostScriptUm – СМІЛ, 2014. – С. 9-26
24. Маркова Л. В. Болгары // Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М., 1988. – С. 624.
25. Тимофеенко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. - Киев : Наукова думка, 1984 – С. 219
26. Бессарабия. Историческое описание: с 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой. – Санкт-Петербург, 1892. – С. 177.
27. Грибовский В.В. Город Ногайск и ногайцы // Фронтири міста. – Вып. 4. – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – С. 82-94